

O'ZBEK TILIDAGI O'ZLASHMALARNING MORFOLOGIK TUZILISHI.

V.R.Nazarov

(Yaqin sharq tillari kafedrası o'qituvchisi)
+998997462221 vafonazarov@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11441661>

Annotatsiya

Rivojlanayotgan tushunchalar, texnologiyalar va madaniy tendensiyalarga moslashish uchun neologizmlar doimo tillarga qabul qilinmoqda. Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi qabul qilingan neologizmlarning morfologik tuzilishini o'rganadi, yangi so'zlarning qanday yasalishi va mavjud leksikaga integratsiyalashuvini tahlil qiladi. Tadqiqot o'zbek tilida neologizmlarning yaratilishi va moslashuvini tartibga soluvchi qonuniyat va tamoyillarni ochib berishga, tez o'zgarib borayotgan dunyoda til evolyutsiyasining dinamik tabiatiga oydinlik kiritishga qaratilgan. Yangi atamalarni kiritish uchun ishlatiladigan lingvistik strategiyalarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot tillar zamonaviy davrda so'zlashuvchilarning kommunikativ ehtiyojlarini qondirish uchun qanday moslashishini tushunishimizga yordam beradi.

Kalit so'zlar: neologizmlar, morfologik tuzilish, qabul qilish, o'zbek tili, lingvistik evolyutsiya, leksika, til moslashuvi, muloqot, lingvistik strategiyalar.

Barcha o'zlashma neologizmlar tuzilishiga ko'ra quyidagicha bo'ladi:

- sodda o'zlashma neologizmlar – Avoid – bekor qilmoq, Credit - kredit (pul yoki tovar shaklida Кредит (ссуда в денежной - qarz berish) или товарной форме);

- murakkab o'zlashma neologizmlar – Book-keeper- hisobchi buxgalter – счетовод, бухгалтер atama so'z - Capital income – Kapitaldan olinadigan daromad – Доход от капитала

Ilmiy-texnik matnlarda bir necha komponentlardan iborat o'zlashma neologizmlar ko'plab uchraydi. Ko'p komponentli atamalar quyidagicha:

a) komponentlarning bitishuv yo'li orqali ifodalanishi.

Masalan: Cargo scale – Yuk o'lchami

Carrying charge – Saqlash qiymati

b) grammatik jihatdan ya'ni predloglar yoki qo'shimchalar orqali ifodalanishi. Masalan: rate of exchange – valyuta kursi, Lack of credit – Kredit tanqisligi. Ushbu atama – so'zlar umumiy ma'noni tashkil etadi. Komponentlarning ikkalasi ham lug'at tarkibida alohida ma'noga ega. Masalan, Cash – Naqd pul, balance – hisob va boshqalar.

Ammo, ushbu komponentlardan tuzilgan ayrim atama - so'zlar yangi ma'no ifodalaydi :

Cash balance – Kassa qoldig'i

Cash payment – Naqd pul bilan to'lash

Cash discipline – Kassa intizomi

Cash flow – Pul oqimi

Bu turdagi atama – so'zlarning xarakterli jihati shundaki, ularning mustaqil ma'nolarining ajratilishidadir.

Terminalogik sistemadagi o'zlashma neologizmlar ma'lum bir sohadagi tushunchani ifodalab, ular ma'lum predmetlar guruhiga, jarayonlariga oid tushunchalardir. Har bir terminologik guruhda umumiy bir unsur bo'ladi. Masalan, til birlikaridan agro so'zi – agronomiya, agroiqtisodiyot, agrobiznes, agrosanoat kabi o'zlashma neologizmlar uchun asosiy unsur hisoblanadi.

Yangi so'z yasashda asosan morfologik, morfologik-sintaktik, leksik-semantik va leksik-sintaktik usullar mavjud. Hozirgi zamon tillar leksikasini boyituvchi eng mahsuldor usullardan biri – bu so'z yasashning morfologik usulidir. Bu usul affikslar va so'z qo'shish yordamida amalga oshiriladi. Affiksatsiya – bu o'zakka u yoki bu so'z yasovchi vositalarni qo'shish orqali so'z yasashdir. Affikslar yordamida so'z yasashning uch turi mavjud: suffikslar yordamida, prefikslar yordamida va suffiks-prefikslar yordamida. Shuningdek, affikslarsiz va so'z qo'shish orqali ham so'z yasash mumkin.

1. Suffikslar yordamida atama yasalishi: Iqtisodiyot sohasida, umuman olganda kasb-hunarga oid o'zlashma neologizmlar yasalishishda -er, -r, -ment, -ist suffikslari unumli hisoblanadi:

Masalan: Import + er = Importer - Import qiluvchi, Импортёр

Insure + r = Insurer – Sug'urtachi

Rent + er = Renter – Ijarachi

Pay + ment = Payment – To'lov

Special + ist = Specialist – Mutaxassis

Bu usulda yasalgan ayrim kasb-hunarga oid o'zlashma neologizmlar baynalminallashib bormoqda:

Masalan: Auditor – Auditor, Banker – Banker

Broker –Broker (dallol), Dealer – Diler (sotuvchi),

Investor (pul bilan ta'minlovchi shaxs), Manager – [Menejer](#)

2. Prefikslar yordamida atama yasalishi:

Old qo'shimchalarni qo'shish orqali atama yasash bo'lib, bu usulda o'zlashma neologizmlar yasalishi unchalik keng tarqalmagan:

Ensure – Kafolat berish

Income – Daromad

Inloading – Yuk tushirish

Prepayment – Muddatdan oldingi to'lov

3. Suffiks-prefikslar yordamida yangi so'z yasalishi: yangi so'z yasashning bu turida o'zak-negizga bir vaqtning o'zida ham prefiks, ham suffiks qo'shish orqali yangi so'z yasaydi.

Incorporated – Uyushma, birlashma sifatida ro'yxatga olingan, tasdiqlangan

Indebtedness – Qarzdorlik, qarz summasi

Inloading – Yuk tushirish

Outstanding – To'lov qarzlari

Overpricing – Narxlarning oshirilishi

Underestimated price – Pasaytirilgan narx

Shuningdek, ingliz tilida ko'plab o'zlashma neologizmlar affiksiz yasalishi ham mumkin.

Affiksiz so'z yasashda tovushlar almashinuvi va so'z yasash vositasi sifatida urg'uni ko'chirish orqali amalga oshiriladi. Lekin, so'z yasashning bu usuli ko'p tarqalmagan. Affiksiz so'z yasash usuliga ingliz tilida keng tarqalgan konversiyani, ya'ni berilgan o'zakni so'z o'zgartirishning boshqa paradigmasiga ko'chirish orqali so'z yasash usulini kiritish mumkin. Bunda yangi so'zning sintaktik birikuvi o'zgargani sababli konversiya so'z yasashning morfologik-sintaktik usulini taqozo etadi. Konversiya yo'li bilan yasalgan so'zlarning ko'pchiligini fe'llar tashkil qiladi: cost – to cost, value – to value, trade – to trade va hokazo. Yuqorida keltirilgan misollardan fe'llar turli so'z turkumlaridan, ya'ni otlardan, sifatlardan va ravishlardan yasalishi mumkinligi ko'rinib turibdi. Konversiya yordamida boshqa so'z turkumlari, masalan, ot yasalishi mumkin: to waste – waste, to work – work, to use – use va hokazo.

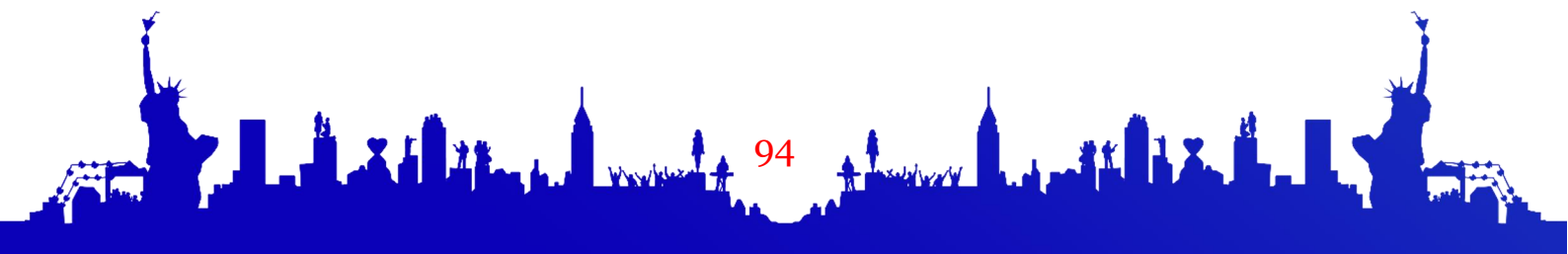
So'z qo'shish (Kompozitsiya) – hind-yevropa tillari uchun umumiy bo'lgan morfologik so'z yasash turi bo'lib, unda yangi qo'shma yoki qisqartma so'z ikki yoki undan ortiq o'zak yoki so'zning qo'shilishidan yasaladi. Shuni inobatga olish kerakki, qo'shma so'zlar ikkita to'liq negizning qo'shilishidan yasaladi: Masalan,

Bribetaker – poraxo'r

Bookkeeper – Hisobchi buxgalter

Copyright – Mualliflik huquqi

Handbook – Ma'lumotnoma

Shunga o'xshash iqtisodiyot sohasida ko'plab ingliz tilidagi o'zlashma neologizmlar qo'llanilib kelinmoqda, hatto ularning ayrimlari baynalminallashib bormoqda.

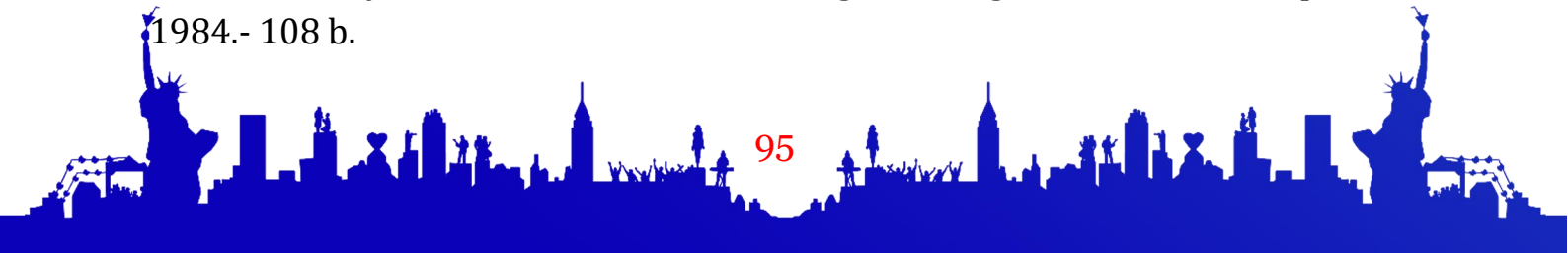
Masalan, "businessman" terminini olib ko'radigan bo'lsak "business+man" ushbu termin kompozitsiya usulida yasalgan bo'lib "ot+ot" shaklidagi komponentlardan yasalganligi ko'rinib turibdi. "Businessman" terminining tarjimai "tadbirkor, ishbilarmon kishi" degan ma'nolarni anglatadi. Ayni vaqda ushbu termining erkak tadbirkorga nisbatan qo'llanishini takidlab o'tishimiz lozim, chunki tadbirkor ayol kishiga nisbatan "businesswoman" termini qo'llaniladi. Ingliz tilidagi ushbu o'zlashma neologizmlarning yasashida jinsga ham alohida e'tibor berilganligi ko'rinib turibdi. O'zbek tilida ham bu jarayonga e'tibor beriladi, masalan: kotib-erkak, kotiba-ayol, muallim-muallima kabi.

Shuningdek, so'z qo'shish orqali ko'plab iqtisodiy o'zlashma neologizmlar hozirgi kunda faol ishlatilmoqda:

Masalan: Agrobusiness – agrobiznes deganda qishloq xo'jaligidagi biznes tushuniladi. Keng ma'noda, bunga qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi biznes turlari kiradi. Agrofirma – agrofirma - muayyan turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va uni sanoat asosida qayta ishlaydigan korxonadan iborat. Giperinflation – giperinflyatsiya - haddan tashqari inflyatsiya, narx-navoning shiddat bilan o'sishi, pul qadrining g'oyat tez pasayishi, pul topishga intilishning minimal darajaga kelishi bilan ifodalanadi. Macroeconomy – makroiqtisodiyot - bu mamlakat miqyosida moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish sohalarini bir butun qilib birlashtirgan milliy va jahon xo'jaligi darajasidagi iqtisodiyotdir. Microeconomy – mikroiqtisodiyot - korxonalar, firmalar, ya'ni iqtisodiyotni birlamchi, boshlang'ich bo'g'ini haqidagi iqtisodiyotdir. U cheklanganlik, tanlash va muqobil qiymat singari tushunchalar bilan, shuningdek ishlab chiqarish va iste'mollar bilan shug'ullanadi. Hozirgacha iqtisodiyotga oid bo'lgan darsliklar, o'quv, uslubiy qo'llanmalarining ko'pchiligida noiqtisodiy o'quv yurtlari, jumladan, pedagog kadrlar tayyorlash yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlari talabalari uchun iqtisodiy o'zlashma neologizmlar va tushunchalar ancha murakkab yoritilgan bo'lib, ta'lim muassasalari spetsifikasiga kam e'tibor berilgan.

Adabiyotlar:

1. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimiyasi. - Toshkent: Fan, 2013.-264 b.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek omonimlarining izohli lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1984.- 108 b.

3. Sh. I. Akhmedov (2021). CLASSIFICATION AND TYPES OF NEOLOGISMS IN UZBEK LANGUAGE. Scientific progress, 2 (1), 1186-1189.

